

проблему вітчизняної економіки – низьку конкурентоспроможність наших товарів на ринках розвинених країн через їхню невідповідність світовим стандартам. Після приєднання до СОТ ще більше проявилися гострота і невідкладність проблем переходу вітчизняної економіки на виробництво та експорт наукомістких товарів і зростання рівня конкурентоспроможності українських товарів за якістю. Для більш успішного функціонування вітчизняним галузям і окремим виробництвам необхідно активніше впроваджувати заходи для адаптації до ринкового попиту, пошуку своїх ніш на закордонних ринках товарів і послуг, оптимізації своєї діяльності в умовах зростаючої відкритості ринків та інших проявах загальних глобалізаційних процесів.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.
© О.В. Горячов, 2010.

УДК 339.7: 332.012.324

О.В. Шкурупій, д-р екон. наук (ІУЕТ, Полтава)
Т.А. Дейнека (ІУЕТ, Полтава)

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ЙОГО ЧИННИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто проблеми економічного розвитку в умовах глобалізації. З'ясовано особливості сучасної економічної динаміки та визначено чинники, які зумовлюють сучасний світогосподарський розвиток.

Рассмотрены проблемы экономического развития в условиях глобализации. Определены особенности современной экономической динамики и факторы, которые обусловили современное мирохозяйственное развитие.

The problems of economic development in terms of globalization were examined. The peculiarities of modern economic dynamics were discovered and the factors, causing modern world development, were identified.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід сучасного світу до радикальної соціально-економічної трансформації відбувається під впливом глобалізації, що проявляється, насамперед, як всезростаюча економічна взаємозалежність всіх країн світу. Швидше, ніж будь-коли раніше збільшуються обсяги трансграничних транзакцій товарів, послуг, капіталів, значної широти набуває дифузія технологій. У наш час майже кожен учасник господарських відносин відчуває вплив процесів глобалізації, активно беручи участь або навіть лише долучаючись до міжнародної економічної діяльності. Природно,

що залишається відмінність у темпах, з якими кожний суб'єкт господарювання, галузь або національне господарство в цілому входять у сучасну систему глобального економічного розвитку. Отже, з'ясування чинників, що зумовлюють особливості сучасної економічної динаміки та визначення основних тенденцій світового економічного розвитку є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвалини сучасних наукових поглядів стосовно розуміння економічного розвитку були закладені класичною політекономією. А. Смітом і Д. Рікардо були названі основні чинники, та перешкоди що сприяють економічному зростанню. К. Маркс розкрив зміст економічного розвитку через дослідження розширеного відтворення та нагромадження капіталу, виявив дію екстенсивних та інтенсивних чинників, показав значення для суспільного розвитку технологічного прогресу.

У неокласиці були визначені моделі економічного зростання (Р. Солоу, Р. Лукас, П. Ромер та ін.). Заснувались такі моделі на провідній ролі накопичення капіталу як умови збільшення ВВП; у більш пізніх моделях поняття «капітал» було розширено за рахунок включення людського капіталу. Неокласика, утворюючи так званий «мейнстрим», значним чином відмежовується від більшості існуючих течій і шкіл; тлумачення неокласикою економічного зростання суттєво відрізняється від розуміння економічного розвитку. Необхідно зазначити, що розбіжності, які існують між розумінням економічного розвитку та економічного зростання продовжують активно досліджуватися у наш час (Р. Костанза, Г. Дейлі, Р. Гудленд та ін.).

Ідея Дж. М. Кейнса ґрунтується на парадигмі циклічності та має багато спільних рис із теорією інвестиційного циклу М. Туган-Барановського, яка, у свою чергу, засновується на ідеях К. Маркса щодо перевиробництва та надмірного нагромадження. Кейнсіанські підходи, в аспекті обґрунтування теорії економічного розвитку висвітлюють такий взаємозв'язок: інвестиції → приріст національного доходу → зростання попиту → виникнення джерела для нових інвестицій. При цьому в системі розвитку індустріальних відносин реально можливий мультиплікативний ефект спаду (а не лише спрямований лише уперед поступальний розвиток).

В умовах світової економічної кризи та пов'язаної з цим депресії (70-ті рр. ХХ ст.), домінуючою стала ідея Й. Шумпетера про нерівномірність економічного розвитку та нововведення – як чинників цієї нерівномірності. Визначального значення набуло також наукове положення про «утворювальну руйнацію» галузей та ринків. Йдеться про концепцію інновацій Й. Шумпетера, а також про теорію Г. Менша

стосовно депресії як стимулу для впровадження інновацій у економіку. Практика підтверджує, що саме в момент спаду виявляється точка концентрації базових нововведень – зародження нового технологічного укладу на фоні депресії, що розгортається. Це означає, що в депресії міститься її подолання – зростання, а в зростанні – майбутній спад, що пов'язано з характером взаємодії одночасно функціонуючих технологічних укладів.

Особливо важливої ролі в економічній науці, передусім стосовно переосмислення внутрішніх та зовнішніх чинників економічного розвитку, у наш час набули ідеї інституціоналізму. Це пов'язано з тим, що інституціоналісти зазвичай розглядають суспільство як відкриту систему, тому економічний процес вони трактують не як автоматичну поступальну стійку рівновагу, що забезпечується завдяки дії ринкових сил, а як виникнення та укріплення асиметричної взаємозалежності між різними чинниками розвитку, у тому числі також тими, що впливають з поза меж економічної системи [1, с. 13].

У працях старих інституціоналістів найбільш виразно зафіксована констатація еволюційної економічної проблематики. До основних джерел сучасної теорії еволюційної економіки, з нашого погляду, можна віднести такі: (1) еволюційний інституціоналізм, (2) інноваційно-технологічний напрям і (3) теорію кон'юнктури, теорію циклів, економічну генетику; за визначенням головних представників – відповідно: Т. Веблен, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв. Серед магістральних спрямувань розвитку сучасної еволюційної економіки потрібно виокремити (1) технологічне, (2) циклічне та (3) генетичне, які постійно знаходяться у стані взаємопроникнення, і, які, майже неможливо розділити. У межах сучасних еволюційних напрямів економічної теорії досліджуються не лише проблеми довгострокових коливань у економіці, з'ясовуються причини циклічності, трактуються верхні та нижні точки циклу, але й вивчаються безперервні економічні процеси та явища з метою виявлення найбільш повного комплексу чинників для того, щоб показати чому одні економічні системи працюють краще за інші. Останнє, в контексті дослідження економічного розвитку та його чинників в умовах глобалізації світової економіки є надзвичайно цінним.

Для розуміння розвитку суспільства в умовах глобалізації особливо актуальними стають підходи В. Вернадського – «ноосферне бачення» планетарного розвитку; С. Подолінського – трактовка процесу господарювання, що відбувається у планетарному масштабі, розуміння цього процесу як економіки Космосу; М. Руденка –

економіко-філософське бачення майбутнього, отримане не основі аналізу ресурсного потенціалу входження людства у XXI ст.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз економічного розвитку в умовах глобалізації. Завдання полягають у з'ясуванні особливостей сучасної економічної динаміки та визначені чинників, які зумовлюють сучасний світогосподарський розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати поглиблення і розширення сучасних наукових уявлень створюють умови для з'ясування особливостей та чинників світового економічного розвитку. Якщо спробувати охарактеризувати сучасну світову економіку найбільш стисло, то можна сказати, що це економіка нестабільності. Кореспондуючі це очевидне спостереження реальності з основами економічної теорії та методології, необхідно зазначити, що за типом економічні процеси можуть бути, по-перше, зворотні (кругообороти, цикли), а, по-друге, – незворотні (цілеспрямовані, рух яких визначається за певним вектором – телеологічні, а також випадкові). Дослідження перших відображають теорії економічного циклу (теорії економічної динаміки), дослідження останніх – теорії економічного зростання.

Завдяки розвитку сучасної наукової економічної думки ці теорії поступово ускладнюються через урахування нелінійності, циклічності розвитку. Теорія зростання з ендегенним науково-технічним прогресом, яка істотно збагатилась нині за рахунок здобутків інституціоналізму активно вбирає також надбання теорії еволюційної економіки.

Не зважаючи на певну конвергенцію різних концептуальних підходів необхідно підкреслити принципову відмінність, а саме: метою економічного розвитку є не забезпечення невинного економічного зростання, яке при найближчому розгляді виявляє істотну диспропорційність – досягнення високих загальних макроекономічних показників за привілейного споживання небагатьох і утисненні потреб іншої частини людства, а постійне і стійке покращення добробуту, рівня і якості життя переважної більшості населення Землі. Економічне зростання і розвиток у повному їх розумінні не завжди пов'язані: розвиток потрібно розуміти більше у термінах стійкого покращення рівня і якості життя, а не лише у термінах неухильного зростання матеріального добробуту [2, с. 138, 139].

Визначальними чинниками економічного розвитку в умовах глобалізації світової економіки (за узагальнення існуючих підходів та привнесення власного бачення цієї проблеми) є такі: (1) наявність ресурсів і технологій, а також здатність до їх ефективного використання; (2) фінансовий капітал – його нагромадження, рух та

продуктивність використання; (3) науково-технічний прогрес; (4) інститути; (5) історія, (6) екологія, (7) структура.

Чинник наявності ресурсів і технологій, а також здатності до їх ефективного використання (базових, так званих, «фундаментальних» чинників економічного зростання) добре досліджений та описаний у теорії економічного зростання. Уся ця сукупність умов буде і надалі залишатись однією з ключових причин, що зумовлює відмінності економічного розвитку між країнами.

Інший, також традиційний погляд стосовно ідентифікації чинників, які зумовлюють економічні розбіжності у розвитку окремих країн, стосується фінансового капіталу – його нагромадження, руху та продуктивності використання. З того часу, як постсоціалістичні країни – у їх числі також Україна – перейшли до ринкових відносин, рух капіталів (зокрема транскордонний рух капіталів, пов'язаний з іноземним інвестуванням) став невід'ємним основоутворюючим чинників існування будь-якої з макросистем, що функціонують у загальній системі світової економіки, постійно знаходячись під впливом глобалізаційних процесів. Нагромадження капіталу, залишаючись по наш час впливовим чинником економічного розвитку, тим не менш, не є єдино пріоритетним. Розвиток, як зазначають науковці [3], більше не розглядається як процес накопичення капіталу – це швидше процес організаційних змін.

Наступним – одним з найвпливовіших чинників економічного розвитку небезпідставно вважається нині науково-технічний прогрес. Урахування цього чинника виводить наукові дослідження з рамок суто споживацької парадигми розвитку, переорієнтовуючи на розуміння змісту сучасного періоду як тренду еволюції типів економічного розвитку – образів життя. Утиск споживацького образу життя базується на зростанні піраміди потреб, що безперечно пов'язано з реалізацією в суспільстві досягнень науково-технічного прогресу. У цьому контексті потрібно додати, що сучасний період розвитку людства розглядається економічною наукою як поступовий перехід до постіндустріального суспільства. Цей напрям історичної трансформації визначився вже у наш час. Зростання сфери інформації та сфери послуг впритул підвело людство до інформаційної цивілізації. На ринку споживчих товарів з'явилися принципово нові продукти (комп'ютерної оргтехніки, електронної побутової техніки тощо); активно відбувається зміна життєвих циклів товарів. У переважній більшості розвинених країн нині утвердився новий – п'ятий технологічний уклад та відбувається становлення наступного – шостого.

Специфіка руху інформації, особливості поширення технологій, а також зміни у характері реалізації функції управління (національного та наднаціонального) істотно видозмінюють економічні відносини. Існуюча реальність полягає у тому, що поряд з інститутами ринку у будь-якому сегменті економічних відносин діють інститути неринкові, які безперечно (з погляду на їх сучасну значущість і силу впливу) потрібно розглядати як чинник економічного розвитку. Дія інститутів стосується передусім такого: (1) визначення на державному рівні економічної політики (зокрема промислової – наочний приклад заходи з реалізації моделі «великого стрибка»), (2) кредитування галузей (наприклад, сільського господарства, через створення спеціальних інститутів, система яких може покращити роботу села, коли звичайні субсидії неефективні), (3) регулювання процесів на ринку праці (зокрема безробіття), (4) коригування процесів заощадження (через вплив на норму заощадження), (5) впливу на політичні сили (дія яких по відношенню до економічних процесів є чинником зовнішнього походження).

Значущість інститутів як чинники сучасного економічного розвитку в наш час все більш ґрунтовно затверджується в економічній думці. К. Хофф і Дж. Стігліц не лише виокремлюють первинне посилення на інститути як джерело прогресивних змін у суспільстві, але на основі з'ясування ролі інститутів виводять також окремий чинник, який впливає на розвиток – розподіл багатства. Науковці зазначають, що витрати трансакцій залежать від роботи інститутів, а тому розподіл багатства також впливає на ефективність економіки – як прямо, так і опосередковано через інститути. Розподіл багатства визначає ринкові рішення людей, що віддзеркалюється через такі макроекономічні показники як ціни та заробітні плати отже, добробут кожної конкретної людини залежить від розподілу багатства. Нерівномірність розподілу може мати негативні наслідки для суспільного розвитку. При цьому важливим є факт того, що нерівномірний розподіл багатства може самовідтворюватися. Це означає, що наступне покоління людей імовірно також опиниться на низькому життєвому рівні [3].

Крім цього, К. Хофф і Дж. Стігліц виокремлюють ще два чинники, які виводять дискусію за рамки обговорення суто ринкових аспектів і дозволяють з'ясувати більш широкий низку базових чинників – це історія та екологія. Історія впливає на технології, інститути, здатність суспільства до розвитку; події минулого можуть зумовити (і дійсно зумовлюють) умови нинішнього розвитку

економіки (так звана «петля гістерезису»¹); історія впливає на культурні моделі, очікування та переваги людей. Щодо впливу чинника «екологія» науковці вважають, що економіка подібна екосистемі, а екосистеми у різних формах їх існування мають множинні стани рівноваги.

До перелічених чинників економічного розвитку, на нашу думку, доречно додати чинник структури, вплив якого істотно визначає наслідки змін у динаміці системи. Походженням змін розвитку є трансформація, що виникає під впливом інверсії. Коли звичайний порядок системної підпорядкованості та співвідношення складових у динаміці їх взаємодії стає іншим, утворюється нова якість, тобто змінюється стан розвитку суспільства. Грунтуючись на цьому, ми схильні вважати відмінності структуроутворення економічних систем однією з основних причин розбіжностей у рівні економічного розвитку країн: рівень розвиненості, зумовлений певним станом досконалості внутрішнього утворення систем, що був досягнутий, стає однією з причин диференціації умов життя у різних країнах, добробуту населення, економічної могутності держав.

Базуючись на дослідженнях О. Сухарева [4] зазначимо, що чітке уявлення стосовно сучасної ролі структуроутворення системи як чинника економічного розвитку може дати добре відомий критерій поділу виробництва на дві складові – виробництво засобів виробництва та виробництво продуктів споживання. Відомо, що виробництво засобів виробництва є визначальним для виникнення структурних змін в економіці, оскільки саме у цьому секторі утворюється база для інших видів виробництв. Крім цього, якщо нестабільність у сфері виробництва продуктів споживання пов'язана здебільшого з суто ринковими чинниками, то нестабільність при виробництві засобів виробництва зумовлена додатково станом технологічної, інтелектуальної і соціальної інфраструктур.

Внутрішньо сучасна світова система господарювання постійно ускладнюється; їй властива нестійкість, нерівновага, що особливо виразно проявляється в умовах глобалізації. Світогосподарська практика підтверджує висновки теорії – система не може структурно змінюватися, розвиватися, перебуваючи в стані стійкої рівноваги. Пригожин І. підкреслював, що за системи, яка є структурно стійкою відносно вторгнення нових одиниць, новий режим функціонування не встановлюється, а самі нові одиниці – «інноватори» гинуть [5].

¹Гістерезис (грец. такий, що відстає) – властивість систем, які не одразу слідують силам, що були прикладені. Реакція систем залежить від сил, що діяли до цього, тобто системи залежать від власної історії.

Беручи до уваги, що система світової економіки складається з сукупності структур і підсистем, внутрішній устрій, з урахуванням взаєморозташування та взаємозв'язку всіх її складових частин, вибудований у різних країнах, є одночасно тією ж самою причиною, з якої відбуваються також і загальні динамічні зміни у світовому господарстві.

Висновки. 1. Сучасний світовий економічний розвиток не можна ідентифікувати як векторно спрямовану траєкторію – його визначають процеси нестабільності, а отже, нелінійності економічної динаміки. 2. Світогосподарський розвиток зумовлює дія багатьох чинників, основними з яких (враховуючи особливості процесів розвитку в умовах глобалізації) є такі: (а) наявність ресурсів і технологій, а також здатність до їх ефективного використання; (б) фінансовий капітал – його нагромадження, рух та продуктивність використання (в) науково-технічний прогрес; (г) інститути; (д) історія (е) екологія; (ж) структура. 3. Наведена систематизація відрізняється від існуючих тим, що введено чинник структуроутворення з погляду на те, що він зумовлює економічний розвиток (сприяє утворенню нової якості життя) через трансформаційні зміни, що виникають під впливом інверсії. Ґрунтуючись на цьому виникають підстави вважати відмінності структуроутворення економічних систем однією з основних причин розбіжностей у рівні економічного розвитку країн: рівень розвиненості, зумовлений певним станом досконалості внутрішнього утворення систем, що був досягнутий, стає однією з причин диференціації умов життя у різних країнах, добробуту населення, економічної могутності держав.

Список літератури

1. Івашина, О. Ф. Економічний розвиток: інституціональний погляд [Текст] / О. Ф. Івашина // Економіка, фінанси, право. – 2009. – №2. – С. 11–14.
2. Краснопольский, Б. Х. Модели и индикаторы социально-экономического развития: комментарий зарубежных концепций [Текст] / Б. Х. Краснопольский // Пространственная экономика. – 2009. – №1. – С. 134–146.
3. Хофф, К. Современная экономическая теория и развитие : скрытые причины [Электронный ресурс] / К. Хофф, Дж. Стиглиц. – 2000. – Режим доступа : <<http://www2.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz>>.
4. Сухарев, О. С. Основы институциональной и эволюционной экономики [Текст] : курс лекций / О. С. Сухарев. – М. : Высшая школа, 2008. – 390 с.
5. Пригожин, И. Порядок из хаоса [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – С. 251.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.
© О.В. Шкурупій, Т.А. Дейнека, 2010.